

Znamená práce ekonomickou **jistotu**?

Text vznikl v rámci série krátkých analýz navazujících na výstupy *Mapy nezaměstnanosti*, dvou výzkumných zpráv *Kvantitativní analýza vývoje nezaměstnanosti v letech 2008–2018* a *Zkušenosti dlouhodobě nezaměstnaných a příčiny jejich postavení na trhu práce zachycující nezaměstnanost a sociální situaci v Česku*.

Základní body srovnání, s nimiž pracujeme, jsou roky **2008** (nejnižší nezaměstnanost před krizí), **2014** (nejvyšší nezaměstnanost) a **2018** (současná situace, nejnižší nezaměstnanost).

Přestože v posledních letech klesala nezaměstnanost i počet materiálně deprivovaných osob, stále platí, že zaměstnání nepřináší automaticky ekonomickou stabilitu. Podíl osob, které se v dnešní době potýkají s nějakou formou ekonomické nejistoty, je mnohonásobně vyšší než podíl nezaměstnaných.

Sociální dávky, které mají sloužit k prevenci a řešení chudoby, míří často pouze na nejohroženější skupiny obyvatel. Podpora domácností, které se potýkají s různými formami ekonomické nejistoty, je přitom velmi omezená. To může přispívat k pocitu nespravedlnosti a v konečném důsledku k delegitimizaci systému dávek.

Pokles nezaměstnanosti v posledních letech provází snížení podílu osob, které mají problém s pokrytím nákladů na živobytí. Zlepšení situace se ovšem neprojevuje ve všech krajích.

Mezi lety 2014 a 2018 výrazně klesl podíl lidí ohrožených chudobou. Ukazatel tzv. tvrdé materiální deprivace domácností klesl z necelých 7 % v roce 2014 na necelá 3 % v roce 2018. Podíl domácností, které nejsou schopny zaplatit neočekávaný výdaj ve výši okolo deseti tisíc korun, klesl o více než třetinu (z 42 % na 26 %, [Tabulka 1](#)), a je dokonce výrazně nižší než v období minulé konjunktury (39,5 % v roce 2008).

Zároveň se však ve stejném období nezměnila míra ohrožení příjmovou chudobou. Jelikož tento ukazatel reflektuje rozložení příjmů domácností, jeho setrvalý stav naznačuje, že ve společnosti výrazně nerostla příjmová nerovnost (viz [Tabulka 1](#)).

Neplatí to ovšem paušálně o všech regionech. Například v [Ústeckém kraji](#) klesl od roku 2014 podíl osob, které nemohou zaplatit nečekaný výdaj, o pouhé 4 procentní body na 42 %. Naopak v sousedním [Karlovarském kraji](#) klesl ve stejném období z 47 % na 27 % ([ČSÚ 2014 a 2018](#)).

Podstatnou roli ve zlepšení ekonomické situace zřejmě sehrál celkový [růst mezd u nízkopříjmových](#) zaměstnání v posledních letech a pravděpodobně i růst minimální mzdy.

Měření příjmové chudoby počítá s příjmy před exekucemi. Podle analýzy [Mediánu](#) by při zohlednění exekucí vzrostl podíl osob ohrožených chudobou o 2–3 procentní body.

Měření příjmové chudoby pracuje s jednou částkou pro celou Českou republiku, nezohledňuje růst cen, a tedy ani [rostoucí náklady na bydlení](#). Ty nerovnoměrně dopadají na

domácnosti s nižšími příjmy, které častěji žijí v nájemním bydlení (samoživitele a samoživitelky, seniory a seniorky, nezaměstnané a mladé pracující do 30 let).

Výkyvy v počtu lidí v nejisté situaci poukazují na nestabilní sociální a ekonomickou situaci daných domácností ([Tabulka 1](#)). Tyto domácnosti balancují na hranici chudoby. Je otázkou, zda se z chudoby dostávají natrvalo, nebo jen dočasně.

Zaměstnání radě obyvatel nezajišťuje (dlouhodobou) ekonomickou stabilitu.

Podíl domácností, které nejsou schopny zaplatit nečekaný výdaj, je osmkrát vyšší než podíl nezaměstnaných (Graf 1). Zaplatit jednorázový nečekaný výdaj nebo týdenní dovolenou si stále nemůže dovolit zhruba čtvrtina, respektive pětina domácností, zatímco nezaměstnaných bylo v roce 2018 lehce přes tři procenta.

V exekuci je jedna desetina dospělých obyvatel České republiky, což je třikrát více než nezaměstnaných (Graf 1). Těmto lidem zůstává z příjmu často nižší částka, než je **minimum v dávkových systémech**, a to i přes nedávné **zvyšování nezabavitelné částky**.

Absolutní hodnota i kupní síla minimální mzdy v ČR patří i přes její opakované navyšování mezi nejnižší v Evropě. Nejde ovšem jen o kupní sílu minimální mzdy – paritní kupní síla českých mezd podle dostupných dat Eurostatu (2014) patřila v rámci Evropské unie k podprůměru. Hrubé hodinové výděly jsou v Česku na třech pětinách průměru EU.

I přes rychle klesající nezaměstnanost se počet lidí v exekuci v posledních letech téměř nezměnil. Jinými slovy, lepší ekonomická situace nepřispívá ke snižování předluženosti.

Podle nedávné analýzy Českého rozhlasu se podprůměrné příjmy a ekonomická nejistota dotýkají 40 % obyvatel („ohrožená“ a „strádající“ třída).

Nízké příjmy a ekonomická nejistota jsou jen obtížně zachytitelné v mezinárodních srovnáních chudoby vzhledem k nastavení těchto měření, které primárně zachycují nerovnost a chudobu (materiální deprivaci).

Dávky zaměřené na prevenci a řešení chudoby dostává jen malý podíl lidí ohrožených ekonomickou nejistotou.

Přestože je různými formami ekonomické nejistoty zasažena více než čtvrtina (a v minulosti téměř polovina) obyvatel ČR, nepojistnými sociálními dávkami jsou podpořeny jen jednotky procent obyvatel. Tento poměr se mezi lety 2014 a 2018 příliš nezměnil (viz Graf 1).

Jedinou výjimkou je **přídavek na děti**, který dostávají rodiče více než desetiny dětí. To je ovšem pořád výrazně méně než podíl domácností v nejisté situaci. Vzhledem k odhadům **výdajů spojených s výchovou** dětí navíc nejde o nikterak vysoké částky (500–700 Kč měsíčně plus 300 Kč pro ekonomicky aktivní).

Další dávky, které jsou konstruovány jako prevence chudoby a podpora nižší střední třídy, dostává jen zlomek populace – **příspěvek na bydlení** pobírá 4,2 % domácností (Tabulka 1). Pro lidi v nájemním bydlení (19 % domácností) se nicméně jedná o **důležitou dávku**.

Ještě menší skupinu obyvatel (cca 1,9 % domácností) tvoří příjemci **příspěvku na živobytí**. Ten je určený pro domácnosti, jejichž příjmy se nachází pod hranicí hmotné nouze. Tyto domácnosti mají také možnost požádat o pomoc s pokrytím nákladů na pomůcky nebo kroužky pro děti nebo s pokrytím nečekaného výdaje (**mimořádná okamžitá pomoc**).

Analýza IDEA hodnotící vztah nepojistných dávek a chudoby z roku 2016 poukazovala na to, že dávky v hmotné nouzi pobíralo jen 15 % domácností zasažených příjmovou chudobou.

Na nedostatečné pokrytí chudých rodin s dětmi sociálními dávkami poukazuje také Zpráva o rodině 2017.

Zahraniční analýzy ukazují, že užší zacílení a narůstající podmíněnost sociálních dávek – což je trend patrný i v Česku – přispívá k delegitimizaci dávkového systému a jeho dalšímu omezování. To se ostatně projevilo i při nedávném návrhu změn dávek na bydlení.

Základní přehled podmínek nároku na jednotlivé nepojistné dávky a nastavení daňové podpory cílené na nízkopříjmové a chudé domácnosti najdete zde (stav ke konci roku 2018), celkový přehled dávek je k dispozici zde.

DOPORUČENÍ

➤ Zachovat a rozšířit nestigmatizující a neexekutivní podpory pracujících chudých.

Současný systém úzkým zaměřením podpory přispívá k pocitům frustrace a nespravedlnosti u obyvatel, kteří se sice nacházejí v ekonomicky nejisté situaci, avšak na úzce zacílenou podporu nedosahují.

V rámci současného systému se jedná především o:

- Nastavení **automatické valorizace dávek**. Zvlášť problematická je absence valorizace u životního minima, od kterého se **odvíjí nárok** na další sociální dávky (dávky v hmotné nouzi, přídavky na děti, porodné, některé dávky pro lidi se zdravotním znevýhodněním). Životní minimum nebylo zvýšeno od roku 2012.
- **Zachování příspěvku na bydlení** jako **administrativně jednoduché dávky** a jeho valorizace odpovídající rostoucím cenám bydlení.
- **Zvýšení nezabavitelné částky** pro lidi v exekuci, aby bylo garantováno, že lidem zůstane příjem alespoň na úrovni částky, s níž pracuje systém dávek jako s minimem pro pokrytí nákladů na život a bydlení.
- **Zrušení exekuce daňového bonusu** na děti, který je dnes za účelem splácení dluhů rodičů srážen ze mzdy v plné výši.

Kde lze hledat další možnosti podpory nízkopříjmových skupin?

- Nastavení systému **zdanění a daňových zvýhodnění**, na která nejchudší pracující domácnosti dnes často nedosahují (např. školkovné, viz **sheet IV**)
- Rozšíření **systémové pomoci rodinám s dětmi** (např. vybavení do škol, kroužky, obědy ve školách), ke které mají snazší přístup osoby v hmotné nouzi, na širší skupinu příjemců (např. dle nároku na přídavky na děti).
- **Zvýšení přídavek na děti** na úroveň životního minima dítěte. To by nezvýšilo příjem domácností v hmotné nouzi (tyto dávky se o přídavek snižují), ale pomohlo by domácnostem chudých pracujících s příjmy přibližně na hranici životního minima, aniž by byli vystaveni stigma pobírání dávek.

➤ V politikách zaměstnanosti podporovat přístup ke stabilním a důstojně placeným pracovním místům.

To v důsledku znamená neklást důraz na přijetí jakéhokoliv zaměstnání bez ohledu na jeho kvalitu a dopady

na životy pracujících (tzv. „work first“ přístup). Prekérní a nízkopříjmová zaměstnání nezřídka přispívají k **replikaci chudoby** a zacyklení v dlužích, nezřídka spojených s přetrvávajícím významem neformálních prací a/nebo sociální podpory. Stát tak v konečném důsledku na nízké a nejisté mzdy doplácí.

- V rámci pracovního poradenství na úřadech práce je třeba aktivně vyhodnocovat kvalitu pracovního místa ve vztahu ke konkrétní **situaci a potřebám uchazeče** o zaměstnání. Důležitým kritériem je také to, zda pracovní místo nabízí možnost vystoupit z prekarizovaného segmentu trhu práce.
- Nástroje pracovního poradenství je žádoucí systematicky nabízet také osobám pracujícím na nestabilních pracovních pozicích nebo v rámci tréninkových míst. K tomuto lze využít existující nástroj „zájemce o zprostředkování zaměstnání“.
- Kvalita práce a adekvátní ohodnocení je důležité také pro programy včasné adaptace zaměstnanců na budoucí změny trhu práce.

➤ Otázky, k jejichž zodpovězení chybějí data:

- **Jaké jsou pracovní strategie lidí v exekuci, zejména ve vztahu k neformální práci a ohrožení chudobou?** Většina lidí v exekuci i přes nízkou nezabavitelnou částku nepobírá sociální dávky ani není registrovaná na úřadech práce. Není zřejmé, jaká je jejich sociální situace a jak zajišťují své existenční potřeby ani do jaké míry přispívají k rozšiřování šedé ekonomiky. Na tento problém absence základních dat o lidech v exekuci poukazuje mimo jiné nedávná studie **VUPSV**.
- **Jaký vliv mají exekuce a rostoucí náklady na bydlení na ohrožení chudobou?** Přestože tyto výdaje mohou výrazně ovlivnit finanční situaci domácností, v dnešních metodikách měření chudoby nejsou zohledňovány.
- **Jak se z hlediska výše příjmů, chudoby a příjmových nerovností liší jednotlivé obce?** Existence dat o územních celcích menších, než jsou kraje, by umožnila podrobněji sledovat podoby a příčiny vnitřní polarizace v rámci krajů, kterou již dnes naznačují **data o nezaměstnanosti a vyplácení dávek v hmotné nouzi**.

TABULKY

Tabulka 1: Ekonomická nejistota a sociální dávky – srovnání 2014 a 2018

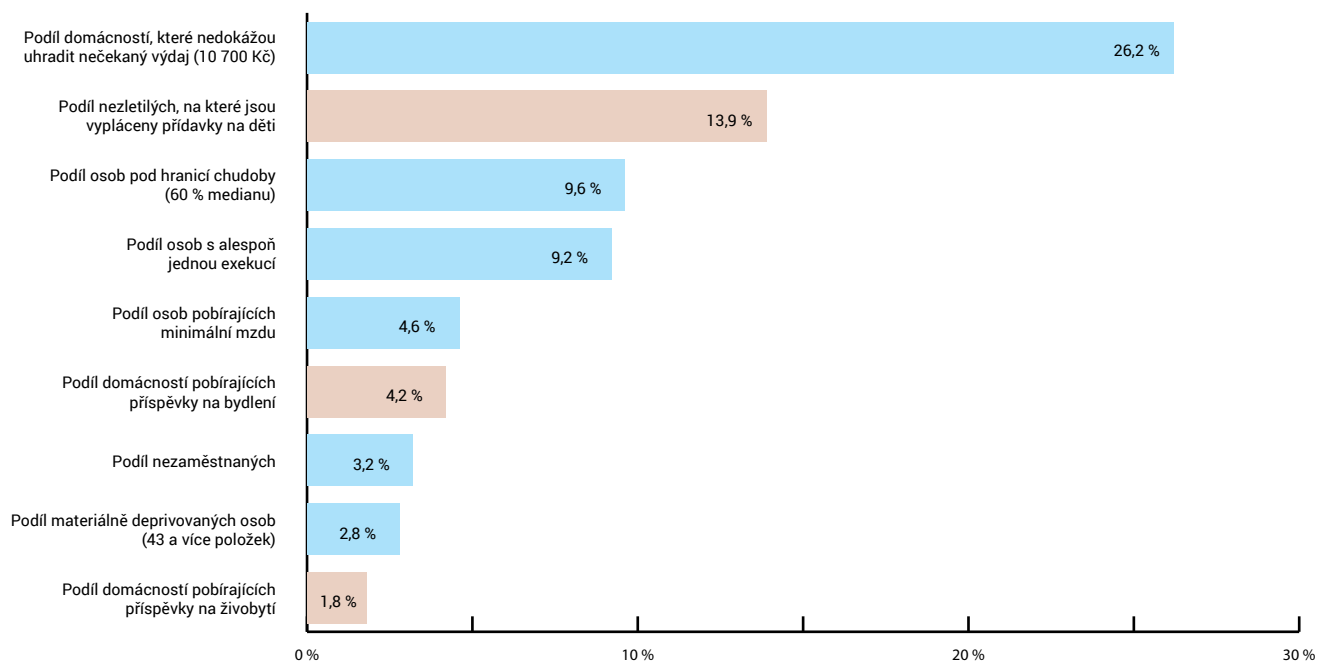
	2014	2018	Celková změna oproti situaci v roce 2014 (v procentech)
ZAMĚSTNANOST			
Podíl zaměstnanců pobírajících minimální mzdu	2,5 %	4,6 %	84,0 %
Podíl nezaměstnaných	7,9 %	3,5 %	55,7 %
CHUDOBA A EKONOMICKÁ NEJISTOTA			
Podíl osob pod hranicí chudoby (60 % medianu)	9,7 %	9,6 %	1,0 %
Podíl materiálně deprivovaných osob (4 a více položek)	6,7 %	2,8 %	58,2 %
Podíl domácností, které nedokážou uhradit nečekaný výdaj do 9 600 Kč za rok 2014 a do 10 700 Kč za rok 2018	42,3 %	26,2 %	38,1 %
VYBRANÉ NEPOJISTNÉ DÁVKY			
Podíl domácností pobírajících příspěvek na živobytí	3,7 %	1,8 %	52,0 %
Podíl domácností pobírajících příspěvky na bydlení	5,1 %	4,2 %	17,6 %
Podíl nezletilých, na které jsou vypláceny přídavky na děti	24,1 %	13,9 %	42,4 %

Zdroj dat: OKsystém, OKnouze (MPSV); Český statistický úřad

GRAFY

Graf 1: Ekonomická nejistota a sociální dávky

Modře jsou vyznačeny indikátory chudoby a ekonomické nejistoty, oranžově vybrané nepojistné sociální dávky

Zdroj dat a metodologie zpracování

Vzhledem k tomu, že absolutní čísla k jednotlivým položkám nejsou vzájemně srovnatelná (vztahují se k odlišně definovaným skupinám), byly konkrétní hodnoty přepočteny na procentuální podíly, a to následujícím způsobem:

- **Podíl domácností, které nedokážou uhradit nečekaný výdaj:** Podíl domácností, které nedokážou uhradit nečekaný výdaj do dané výše (9 600 Kč za rok 2014, 10 700 Kč za rok 2018) z celkového počtu domácností ČR (ČSÚ - Příjmy a životní podmínky domácností 2014; ČSÚ - Příjmy a životní podmínky domácností 2018).
- **Podíl nezletilých, na které jsou vypláceny příspěvky na děti:** Průměrný měsíční počet vyplacených příspěvků na děti podělené počtem osob do 18 let (ČSÚ: Věkové složení obyvatel k 1. 7. 2014, ČSÚ: Věkové složení obyvatel k 1. 7. 2018).
- **Podíl osob pod hranicí chudoby (pod 60 % medianu):** Počet osob pod hranicí chudoby (60 % median) v rámci celé populace ČR (ČSÚ - Příjmy a životní podmínky domácností 2013-2018).
- **Podíl osob s alespoň jednou exekucí:** Počet osob starších 15 let s alespoň jednou exekucí podělený obyvatelstvem starším 15 let.
- **Podíl materiálně deprivovaných osob (4 a více položek):** Počet osob materiálně deprivovaných (4 a více položek), tedy osob trpících těžkou materiální deprivací, podělený celkovou populací (ČSÚ - Příjmy a životní podmínky domácností 2014; ČSÚ - Příjmy a životní podmínky domácností 2018).
- **Podíl domácností pobírajících příspěvky na bydlení:** Průměrný měsíční počet vyplacených příspěvků na bydlení vyplacených v daném roce podělený počtem domácností (Vybrané údaje o sociálním zabezpečení - 2014, data za 2018 poskytnutá MPSV, souhrnná data zatím nejsou dostupná online). Počet domácností za roky 2014 i 2018 byl vždy přepočítán podle Sčítání lidu, domů a bytů 2011 podle počtu obyvatel.
- **Podíl zaměstnanců pobírajících minimální mzdu:** Udávaný počet osob pobírajících minimální mzdu (MPSV – není dostupné online).
- **Podíl nezaměstnaných:** Průměr měsíčních podílů nezaměstnaných osob (podíl dostupných uchazečů o zaměstnání vůči populaci ve věku 15–64 let) za rok 2018 (MPSV).
- **Podíl domácností pobírajících příspěvky na živobytí:** Průměrný měsíční počet vyplacených příspěvků na živobytí podělený počtem domácností (Vybrané údaje o sociálním zabezpečení - 2014, data za 2018 poskytnutá MPSV, souhrnná data zatím nejsou dostupná online).

Analýza vychází z dat poskytnutých Ministerstvem práce a sociálních věcí, dat ze systému OKpráce a OKnouze, dat Českého statistického úřadu a dat z Mapy exekucí, dále z hloubkových rozhovorů s experty v oblasti zaměstnanosti a s nezaměstnanými.

Text vznikl v rámci projektu **Dobrá práce v obci: Možnosti pracovní integrace osob ohrožených sociálním vyloučením na úrovni obce** s registračním číslem CZ.03. 3. X/0.0/0.0/15_124/0006493 v rámci Operačního programu Zaměstnanost. Projekt je spolufinancován Evropskou unií. Nositelem projektu je Nová škola, o. p. s., která je také jeho hlavním koordinátorem. Projekt realizuje spolu s Centrem pro společenské otázky – SPOT, z. s. (obsahový garant projektu) a Multikulturním centrem Praha, z. s. (garant veřejných akcí projektu).

© Autoři textu: Lucie Trlifajová, Tomáš Hoření Samec, Filip Pospíšil. Zpracování map a datových podkladů: Barbora Chrudimská a Michaela Kudrnáčová. Děkujeme Romanovi Matouškovi, Mashe Volynsky a Adamovi Gajdošovi za cenné stylistické a obsahové připomínky, Lukášovi Wichovi za jazykové korektury a Elišce Beránkové za grafické zpracování.
Centrum pro společenské otázky – SPOT z. s., Praha, říjen 2019